

VU Research Portal

De eerste lexicograaf

Noordegraaf, J.

published in

Trefwoord

2012

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (2012). De eerste lexicograaf. *Trefwoord*, 2012(september), 1-6.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

DE EERSTE LEXICOGRAAF

Jan Noordegraaf
Vrije Universiteit Amsterdam

1. Inleiding

Wanneer Piet van Sterkenburg in zijn *Van Woordenlijst tot woordenboek* (2011) op zoek gaat naar het ontstaan van de allereerste woordenboeken, neemt hij zijn lezers in hoofdstuk één mee naar het oude Mesopotamië,¹ waar lang geleden kleitabletten werden vervaardigd. Onder de oudst bekende kleitabletten zijn ook verschillende soorten woordenlijsten te vinden. Die woordenlijsten bestaan tijdens het hele derde millennium vóór Christus bijna uitsluitend uit zelfstandige naamwoorden, zo vertellen ons de assyriologen. De vraag wanneer het eerste woordenboek is uitgevonden, lijkt hiermee voldoende beantwoord: zo'n drieduizend jaar vóór Christus. De Leidse emeritus geeft evenwel geen concreet antwoord op de door hemzelf gestelde 'eenvoudige' en 'trefzekere' vraag: 'wie vond het woordenboek uit?' (p. 13). Dat zijn dus de oude Soemeriërs geweest, vat ik Van Sterkenburgs algemene oordeel samen over wat recent assyriologisch onderzoek heeft geleerd.

Maar in de zeventiende eeuw is de uitvinder al eens bij name genoemd. De eerste lexicograaf was namelijk niemand anders dan Adam. Althans volgens de zeventiende-eeuwse Franse *érudit* en Bijbelcriticus Isaac La Peyrère (1596-1676), die nog steeds bekend is om zijn ideeën over de zogeheten preadamieten. In 1655 verkondigde deze heterodoxe protestant in zijn te Amsterdam verschenen brisante² boek *Praeadamitae*, dat er vóór Adam ook al mensen op aarde geleefd hadden. Om die reden werd hij in 1656 in Brussel door een groep van maar liefst dertig gewapende mannen gearresteerd. Om aan gerechtelijke vervolging te ontkomen bekeerde hij zich tot het katholicisme, reisde naar Rome, vroeg daar paus Alexander VII om vergiffenis en heriep vervolgens zijn standpunten.³ De kerkvorst begroette hem overigens, zo wil het de overlevering, met de kwinkslag: 'laat ons deze pre-adamiet omhelzen'.

¹ 'De chronologische beschrijving van de geschiedenis van woordenboeken begint bij de behandeling van de eerste woordenboeken die ooit zijn geschreven. Door te beginnen met de Soemerische oergeschiedenis van woordenboeken, krijgt de lezer een goed beeld van een lange traditie (...)', aldus Pieter Duijff in zijn bespreking van het boek van Van Sterkenburg in *Trefwoord. Tijdschrift voor lexicografie* 2012.

² De Staten-Generaal van de Republiek vervaardigden binnen drie weken na verschijnen een verbodsbepaling tegen dit boek vol 'grouwelike en lasterlike opiniën' (Jorink 2006: 105). Er verschenen in 1655 maar liefst vijf uitgaven van dit werk (cf. Doedes 1880), dat prompt een verbazingwekkende 'Fülle von geharnasten Gegenschriften' uitlokte (Zöcker 1878: 33-34). Overigens had het boek al geruime tijd in manuscriptvorm gecirculeerd.

³ Dat gebeurde begin 1657. Aan zijn vriend Christiaan Huygens vertelde La Peyrère dat de tijdens de audiëntie aanwezige generaal-overste der Jezuïeten hem gezegd had dat hijzelf zowel als de paus

Het is me in deze notitie niet te doen om de diverse implicaties van de leer van het preadamitisme.⁴ De kwestie die ik aan de orde wil stellen, is: hoe kwam de Fransman tot zijn karakterisering van Adam als vroege woordenboekmaker?

2. Bijbelplaatsen

In de geschiedenis van de taalwetenschap is de naamgeving van de dieren door Adam, zoals verhaald in het Bijbelboek Genesis, lang een intrigerende gebeurtenis gebleven. Ik citeer de relevante passages uit de Statenvertaling:

Want als de HEERE God uit de aarde al het gedierte des velds, en al het gevogelte des hemels gemaakt had, zo bracht Hij die tot Adam, om te zien, hoe hij ze noemen zou; en zo als Adam alle levende ziel noemen zou, dat zou haar naam zijn.

Zo had Adam genoemd de namen van al het vee, en van het gevogelte des hemels, en van al het gedierte des velds (...). (Genesis 2: 19-20a)

Zoals bekend mag zijn, vond deze naamgeving volgens een oude traditie plaats in Mesopotamië, een vruchtbaar gebied gelegen tussen de rivieren de Eufraat en de Tigris.

In zijn boek *Theologische samen-stelling, uyt de voorstelling der praeadamiten* (1661)⁵ maakt Isaac La Peyrère enkele common sense kanttekeningen bij deze Bijbelse voorstelling van zaken. Je kunt je voorstellen, aldus de auteur, dat die naamgeving niet op een achternamiddag gebeurd kan zijn, '[w]ant daer souden d'elephanten uyt d'alderwijdste afgelegenste Lantschappen van Indien en Africa moeten komen hebben'. En er waren ook nog talloze dieren die 'sulke weyde Zeën, en Landen mosten overkomen, eerse uyt America in Mesopotamien konden komen, om aldaar haeren naem te krijgen' (1661: 261-262). Lapidair gezegd: de ijsberen moesten een heel eind lopen en zwemmen voordat ze door Adam benoemd konden worden. In elk geval moet die naamgeving wel een ingewikkelde en vooral tijdrovende operatie geweest zijn. Hoe al die namen te onthouden?

Bovendien gaf Adam de dieren ook niet zo maar een naam: hun namen waren meteen juist, adequaat aan de genoemde werkelijkheid. In zijn *Lucifer* (1654: 89-90) dicht Vondel dan ook:

Wie zou een ieders aert en eigenschappen ramen
als Adam! Want hy gaf ze op eene ry hun namen.

hartelijk hadden moeten lachen bij hun lectuur van *Praeadamitae* (Popkin 1987: 14). Op z'n sterfbed weigerde La Peyrère echter de herroeping van zijn opvattingen te bevestigen (Popkin 1987: 20).

⁴ Zie daarvoor onder meer Popkins hoofdstuk (1987: 146-165), dat gaat over 'pre-adamism and racism'. Rens Bod (2010: 238) wijst op de effecten van Peyrères werk op het toentertijd al qua inzichten flink verschuivende taalkundig onderzoek.

⁵ De oorspronkelijke titel is: *Systema theologicum, ex prae-adamitarum hypothesi*. Dit boek vormt het tweede deel van *Praeadamitae*, dat soms afzonderlijk gebonden is (cf. Popkin 1987: 42). De titel van de Engelse vertaling luidt *A theological systeme upon the presupposition, that men were before Adam*.

Uit het Bijbelverhaal had men namelijk opgemaakt, dat Adam in de taal de *essentie* der dingen had vastgelegd: in hun naam ‘kende’ hij de schepselen. Een dergelijke overtuiging was in de zeventiende eeuw niet ongewoon. De Engelse godgeleerde Robert South (1634-1716) bijvoorbeeld verkondigde in 1662 van de kansel dat Adam

came into the world a philosopher, which sufficiently appeared by his writing the nature of things upon their names; he could view essences in themselves, and read forms without the comment of their respective properties (...). An Aristotle was but the rubbish of an Adam, and Athens but the rudiments of Paradise (citaat bij Aarsleff 1982: 59).

Het is niet verwonderlijk dat voor wie ervan overtuigd was dat in die oorspronkelijke, goddelijke taal alle wijsheid en kennis was neergelegd,⁶ het denkbeeld die thans verborgen wijsheid opnieuw te kunnen ontdekken, een stimulans moest zijn om tot taalstudie over te gaan.⁷ Zelfs nu, zo luidde de redenering, bevatten de talen nog sporen van de oorspronkelijke, volmaakte taal. Voor bijvoorbeeld de zeventiende-eeuwse filoloog en Bredase advocaat Jan van Vliet (1622-1666), alias Janus Vlitius, ‘a word had to incorporate some sort of divine reflection of what it signified’. Voor hem waren woorden in elk geval geen willekeurige tekens (Dekker 1997: 284). In zijn *’t Vader Ons in XX Oude Noordse en Duijtsse Talen* (Dordrecht 1664) concludeerde Van Vliet:

God selver heeft in het Paradijs alle dieren voor Adam gestelt, op dat hij die elck nae sijn aerd, benaemen soude, en soo hij die noemde was hun naem, dat is *nae ijders eigenschap en aerd*. God selver heeft mede aen Abram, Sara, en anderen hun naemen gegeven volgens hun doen, ampten en plichten (Dekker 1997: 284; curs. toegevoegd).

3. Adam als lexicograaf

Het is dus een zeventiende-eeuwse topos dat Adam de natuur, de essentie van alle gedierte en gevogelte ‘bevatte’. Adam nu heeft dat allemaal opgetekend, ‘op sekere registers gesteld (...)’. Want al die namen kunnen niet zijn overgeleverd, zo bedacht de immer praktische La Peyrère, ‘t en sy Adam op den eygen oogenblik, als hij alle gedierten en gevogelt hare namen gaf, een *woord-boek* gemaekt had, tot gebruyk der nakomelingen, en op dat de namen der dieren en vogels niet uyt de gedachtenis Adams zouden komen, welk hy misschien daarna niet weder

⁶ De Vlaamse kabbalist en foneticus Franciscus Mercurius van Helmont (1614-1699) was van mening dat de taal van Adam, ‘die de Hebreuwse was, niet alleen de seer nauwkeurige natuur der beesten alleen, maar ook van alle wesentheden met syn eigen benaminge heeft uitgedrukt maar na het leven afgeschetst’ (cf. Hamans 1975: 334).

⁷ In het voetspoor van Adam zelf, die ook taalkundige was: ‘[O]n peut dire que le premier Homme a été en même tems le premier Étymologiste; & que cette science fut, pour ainsi dire, sa première occupation’, aldus Pierre Besnier (1648-1705) in zijn *Discours sur la science des étymologies* (1694), afgedrukt in de tweede uitgave van Gilles Ménage (1613-1692), *Dictionnaire Etymologique* (cf. Aarsleff 1982: 59).

sien soude. Want yder landschap breng niet alle gedierten en gevolgelt voort' (1661: 268 mijn curs.). Of zoals het heet in de Engelse versie:

Hence I guess that at what time Adam did conceive the nature of all creatures and fowls, he at the same time set them down in writing, and made a book of all their names, for how could it come to passe, that every thing which *Adam* called any thing, should be the name of it, unlesse *Adam* at the same time when he nam'd them, had then composed a Dictionary of them for the use of posterity, least *Adam* himself should have forgotten all those living ceatures and fowls, which he was never afterwards to see? For all Lands and Countries are not stored with all manner of Cattel and Fowls (La Peyrère 1655b: 143-144).

of all creatures and fowls, he at the same time set them down in writing, and made a book of all their names; for how could it come to passe, that every thing which *Adam* called any thing, should be the name of it, unlesse *Adam* at the same time when he nam'd them, had then composed a Dictionary of them for the use of posterity, least *Adam* himself should have forgotten all those living creatures and fowls, which he was never afterwards to see? For all Lands and Countries are not stored with all manner of Cattel and Fowls.

Adam maakte 'a book of all their names', 'a Dictionary of them for the use of posterity', aldus La Peyrère. Het was een veronderstelling die blijkbaar weerklank vond. In een van de noten in Richard Browne's (fl. 1674-1694) vertaling van Roger Bacon, *The cure of old age and preservation of youth* (1683) staat namelijk op bladzijde negen een opmerking te lezen over 'Solomon (whose Inspired Herbal, could it be found, might be a good *Succedaneum* [substituut - JN] to *Adam's Onomasticon*)'.⁸ Het woordenboek van Adam, waarvan de inhoud 'ten tijden Moyses' (La Peyrère 1661: 267) nog bekend was, werd toen blijkbaar als verloren beschouwd.

4. Fazit

Op gezag van de veel bekritiseerde Antwerpse medicus en taalkundige Goropius Becanus (1519-1573) vertel ik elk jaar aan eerstejaars studenten taalkunde dat Adam en Eva Nederlands

⁸ Deze verwijzing dank ik aan John Considine (University of Alberta, Edmonton). De vraag welke Nederlanders geloof hebben gehecht aan het bestaan van Adams *Onomasticon*, is iets voor een andere gelegenheid.

hebben gesproken.⁹ Nu zal ik erbij zeggen dat het Nederlands niet alleen de oudste taal ter wereld is geweest, maar ook dat het oudste woordenboek ter wereld een Nederlandstalig woordenboek moet zijn geweest. Er zijn slechtere redenen om je moedertaal te gaan bestuderen.

Literatuur

Aarsleff, Hans. 1982. *From Locke to Saussure. Essays on the study of language and intellectual history*. London: Athlone.

Bod, Rens. 2010. *De vergeten wetenschappen. Een geschiedenis van de humaniora*. Amsterdam: Bert Bakker.

Dekker, Kees. 1997. 'The Light under the Bushel'. *Old Germanic Studies in the Low Countries and the Motivation and Methods of Jan van Vliet (1622-1666)*. Proefschrift Universiteit Leiden.

Doedes, J.I. 1880. 'Vijf drukken van Is. de La Peyrère's Praeadamitae, uit het jaar 1655'. *Studies en bijdragen op 't gebied der historische theologie*. Vierde deel, 238-242.

van Hal, Toon. 2010. 'Moedertalen en taalmoeders'. *Het vroegmoderne taalvergelijkende onderzoek in de Lage Landen*. Brussel: Paleis der Academiën (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. Nieuwe Reeks, nr. 20).

Hamans, Camiel. 1975. 'De gehele aarde nu was één van taal en één van spraak (Gen. 11: 1)'. *Spektator* 4, 321-340.

Jorink, Eric. 2006. *Het 'Boeck der Natuere'. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods schepping 1575-1715*. Leiden: Primavera Pers.

La Peyrère, Isaac. 1655a. *Praeadamitae, sive Exercitatio super versibus duodecimo, decimotertio, & decimoquarto, capitis quinti Epistolæ D. Pauli ad Romanos, quibus inducuntur primi homines ante Adamum conditi*. [Amsterdam: Elzevier].

La Peyrère, Isaac. 1655b. *A theological systeme upon the presupposition, that men were before Adam*. The first part. London: [s.n.]. (EEBO).

La Peyrère, Isaac. 1656. *Men before Adam, or A discourse upon the twelfth, thirteenth, and fourteenth verses of the fifth chapter of the Epistle of the apostle Paul to the Romans: by which are prov'd, that the first men were created before Adam*. London: [s.n.].

⁹ Cf. Joannes Goropius Becanus [Jan Gorp van der Beken], *Origines Antwerpianae* (1559). Zie over zijn etymologische methode Naborn 1995 en Van Hal 2010: 77-139. De schrijver Multatuli was daar niet zo verbaasd over: ' 't is zoo onbegrypelijk niet dat er eens door 'n Nederlander beweerd is dat O.L. Heer met Adam in 't Paradys Vlaamsch gesproken heeft! De man drukte zich maar verkeerd uit. Door éénheid van afkomst zyn er in de oudste talen veel woorden die nog thans gebruikt worden', zo noteerde hij in 1884.

La Peyrère, Isaac. 1661. *Theologische samen-stelling uyt de voorstelling der Praeadamiten*. Z.pl. (Exemplaar UB VU XI.08315; bijgebonden bij *Praeadamiten, of Oeffening over het 12, 13, en 14. vers des sendbriefs van den apostel Paulus tot den Romeynen: Waer door geleert wort: datter menschen voor Adam geweest zijn*. [S.l.]: [s.n.], 1661).

McKee, David Rice. 1944. 'De la Peyrère. A precursor of eighteenth-century critical deists'. *PMLA* 59: 2, 465-485.

Naborn, Robert A. 1995. 'Becanus' etymological methods'. *Voortgang, jaarboek voor de neerlandistiek* 15, 79-86. (DBNL).

Noordegraaf, Jan. 1995. *Oorsprong en ideaal. Opstellen over taalzoekers*. Münster: Nodus.

Popkin, R.H. 1987. *Isaac la Peyrère (1596-1676): His life, work and influence*. Leiden etc.: Brill.

Schnapp, Alan. 2006. 'The Pre-adamites: an abortive attempt to invent pre-history in the seventeenth century?'. *History of scholarship. A selection of papers from the seminar on the history of scholarship held annually at the Warburg Institute*. Ed. by C.R. Ligota & Jean-Louis Quantin. Oxford etc: Oxford University Press, 399-412.

van Sterkenburg, P.G.J. 2011. *Van woordenlijst tot woordenboek. Een geschiedenis van woordenboeken van het Nederlands*. Schiedam: Scriptum.

Weststeijn, Thijs. 2011. 'From hieroglyphs to universal characters. Pictography in the early modern Netherlands'. *Arts and science in the early modern Netherlands / Kunst en wetenschappen in de vroegmoderne Nederlanden*. Ed. by Eric Jorink & Bart Ramakers. Zwolle: WBooks, 239-280. (= *Netherlands yearbook for history of art/ Nederlands kunsthistorisch jaarboek*, 61).

Zöckler, O. 1878. 'Peyrere's (gest. 1676) Präadamiten-Hypothese nach ihren Beziehungen zu den anthropologische Fragen der Gegenwart'. *Zeitschrift für die gesamte Lutherische Theologie und Kirche* 39, 28-48.